

KİTƏDƏ

Azərbaycan milli kitabxanası

Müəllifin adı

ƏLİ RZA XƏLƏFLİNİN

"PİRLƏR DÜNYASINDAN İNSAN"

ƏLİ RZA XƏLƏFLİNİN "DAĞLARDA DUMAN QALDI" POEMALAR KİTABININ ƏSASINDA MONOQRAFİYA

və sözü dəyənəklə çoban oğlunun sevgi dolu hekayətləri, Vətən, millət adına noğmələri. Düşünürəm ki, bu əsərləri, bu sözləri Əli Rza Xələfli yazdıran ilahi qüdrətdir. Bəli, nadir sənətkarlar o var olan uca Xələflərin sözü deyir. O da məlumdur ki, binəyi-qədimdən könlü məktəb, dəbistan olan ulu şairlər, övlialar zirvə sayılmışlar. O zirvəyə köndələn baxanlar, daş atənlər də təbii ki, olur, Əli Rza Xələfli kimi sevgi, məhəbbət dolu baxışla heyrdən, vurğunluqdan donmaq da olur!

Şükürlər olsun ki, zirvə önündə heyrotin məmnunluğunu yaşayanlar çoxdur. Bu məmnunluq, bu heyranlıq sevgi dolu ürək-lərin saf aynasından süzülən milli mənəvi varlığınıdır. Zəton daş atənlər bundan, bu ləzzətdən, yazıqlar ki, şükəstirdilər.

Səvinirəm ki, bu gün sözünün, sənətinin ucalığında olan, zirvə saydığım, dostluğundan sonsuz qürur duyduğum, Vətən, Söz qarşısında xidmətlərindən vədə gəldiyim bir yaradıcı şəxsiyyət ünvanı, bir ustad, bir Söz Loğmanı, bir milli söz qafilişindən çıxan Piri yaxından tanıyırsınız, şəxsiyyətinə, yaradıcılığına hörmət və fəxrətlə yanaşıram. O, bütün milli düşüncülərin, söz-sənət xiridarlarının haqqı dostu, məsləkdəşi şair, yazıçı, publisist, alim ƏLİ RZA XƏLƏFLİDİR!

Əli Rza Xələfli şair oxuyanda, danışanda az qala yaxından tanıdığım, məclislərində olub sözünü, çıxışını dəfələrlə heyranlıqla dinlədiyim sözü söz-sənət generah, unudulmaz Xəlil Rza Ulutürkü görürəm, sinədəfər şair dostum, ağzi dualı morhum Zalimxan Yaqubu görürəm, səsini, sözünü, haray-həşirini əsrlərin arxasından eşitdiyim Dədəm Qorqudu, möğrur Xaqanım, mütəfəkkir, dahi Nizami, məslək, əqiddə şairi Nesimini, milli şeirimizin iftixarı Füzulini, viedən heykəlimiz olan Sabiri, sevimli S.Vurğunu, Azərbaycan sədəli ulu Şəhriyarımızı görürəm. Nə yaxşı ki, həm də bənzərsiz Əli Rza Xələflini görürəm!

Etiraf olunmalıdır ki, Əli Rza Xələfli unikal yaradıcı şəxsiyyətdir. Sırr deyildir ki, yaradıcı insanlar bir sahəyə daha çox meyli etmələrlə tanınırlar. Əli Rza Xələfli haqqında bunu söyləmək mümkün deyildir. Baxmayaraq ki, şairlik uca, bəyənilməmiş bir mərtəbədir, amma Xələfli həm də gözəl yazıçıdır, kəsorli sözü ilə tanınan publisist, istedadlı jurnalistdir. Bir qədər də irəli getsək, ədalət naminə deyilməlidir ki, həm də əlovlı natiqidir. Çox maraqlıdır ki, bu

bədi-publisistik təyinatların heç birinə ayrı-ayrılıqda üstünlük vermək olmur. Belə ki, Əli Rza Xələfli gözəl şair olduğu qədər də, gözəl, qüdrətli nasirdir, kəsorli publisistdir. Poetik dünyası, poeziyası haqqında hansı peşəkarlıqla danışılrsa, nəsri, publisistikası barədə də eynən danışırıq. Bu üstünlük, bu keyfiyyət hər yaradıcı ziyalıya nəşib olmayan bir sənət xoşbəxtliyidir, desəm, yanlışlamam.

Bir neçə gündür ki, Əli Rza Xələflinin sayını unuduğum əsərlərindən birini, poemalar silsiləsindən ibarət "Dağlarda duman qaldı" kitabını oxuyur, hər mısrası, hər beyti, hər bəndi üzərində heyranlıqla dayanır, daxilən sözünün oduna köklənirəm... Kitabın redaktoru, "Ön söz"ün müəllifi, tanınmış ədəbiyyatşünas alim Nizami Tağısoy "Xəlfə Vətən obrazlarının etnoqrafik mənzərəsi" adlı geniş və dəyərli yazısında vacib mətləblərə toxunmuş, şairin yaradıcılığını əhatəli şəkildə təhlil etməyə çalışmışdır. Düşünürəm ki, gözəl olan nə varsa, ucalıqda, paklıqda nə görünürsə, haqqında zaman-zaman danışılmalı, hərə bir yəndən bu işiği, bu gözəlliyi təqdir, təbliğ etməklə şairin, şeirin fəzilətini, nurunu yaymaqda, əslində vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirmiş olur. Odur ki, bu niyyətlə kitabı əhatə edən poemalar silsiləsi barədə söhbətə başlayırıq, monoqrafik tələbləri az qala yararaq səmimi düşüncələrimi dostlara, oxucularla bölüşmək istəyirəm. Əvvəlcə onu deyim ki, kitabə maraqlı bir ad seçilmişdir: "Dağlarda duman qaldı". Şair, müəllif hər sözündə, hər hədəfəndə o dumana, o sisə - çənə doğru gedir, süzüylə, sənətiylə, qeyrətliylə bizləri dumanlara bürünmüş o dağlara yaxınlaşdırır. Maraqlıdır ki, kitabda 2 xatirə, Nizami Tağısoyun təbirincə desək, 8 lירו-epik poema olsa da, heç birinin adı "Dağlarda duman qaldı" deyildir. Düşünürəm ki, həm xatirə poemalarında, həm də lירו-epik əsərlərində bizləri hədəfə doğru aparən həmin dumdandır, həmin ağrıdır, həmin həsrət və nisgildir. Kitabın "Söz doğrunun, düzünü" fəxriyyəsinə başlayaraq sıralanan poemaları bir çevrədə, bir təldə bağlayan məhz yazıçıdır, sevgidir, vətən, yurd məhəbbətidir. Şair könlünün aynasından bu mərifət, söz-sənət dünyasına baş vurmaq, ilk olaraq şairin "Söz doğrunun, düzünü", - əsəri, fəxriyyə poeması barədə söhbətə başlamaq istəyirəm.

I BÖLMƏ Birinci söhbət Söz doğrunun, düzünü...

*Söz nədir? Həm köhnə, həm təzə nemət,
Sözlə mənəmlər ən böyük Hikmət,
Sözün gözəl övlad doğmamış, inan,
Varlığını anası hələ heç zaman.*

Nizami Gəncəvi

Söz, kəlam haqqında kimlər danışmamış, hansı ariflər, müdriklər, övlialar sözün ucalığı barədə fikirlər söyləməmişlər... Bu ilahi varlıq barədə bu gün də danışılır, bundan sonra da təbii ki, danışılacaqdır. Günün ədirom ki, səbəb sözün insan ruhunun güzgüsü olmasıdır. Söz insanla doğulur, insan məhz sözlə həm öz dünyasını və həm də bütün dünyanı bəzəyir. Təsədüfi deyildir ki, "Can (əslində, ruh - Y.A.) sözdür, əgər bilirsə, insan", - yaxud "Mən ...aləm sədəfəndə insandan qiymətli bir gövhər görmədim və insan gövhərində isə sözdən şərfəli cövhər tapmadım", - deyəni dahi söz, fikir ustadımız Mövlana Məhəmməd Füzulinin fikri, düşüncə işığında aydınlaşır ki, hər bir fərd, hər bir insan öz sözünün boyu barabəri bir ömür, bir həyat yolu keçir. Xoş o insanların halına ki, uca Tanrının bəyəndiyi ariflər, ustadlar, rindlər, sənətkarlar, söz xiridarları sırasındadırlar. Bələləri öz sözü, sənətiylə çoxlarını sözünün gur işiq selində uğurlara doğru apara bilir. Səvinirəm ki, dostluğ ilə fəxr etdiyim, sənətin, söz və kəlamın böyük dostu, görkəmli şair, yazıçı-publisist ƏLİ RZA XƏLƏFLİ məhz həmin bəyənilməmiş ariflərdən olmaqla, öz məqamı, mövqeyi ilə seçilənlər sırasındadır. Xələfli bu təyinatı, bu mövqeyi sözünün naxışı, oxucu alışı ilə qazanmışdır. Şairin "Dağlarda duman qaldı" poemalar kitabı barədə "Müəllifdən" giriş ilə "Dağlardakı dumana doğru" adlı "Şairin əvazi" qeydlərində, əsasən ümumi qənaətlərimi söyləməklə kifayətləndim. Həmin yazıda əslində, ƏLİ RZA XƏLƏFLİ bir şair, bir yazıçı-publisist, bir insan olaraq kimdir? - sualına cavab verməyə çalışmışam. Gəldiyim qənaətlər, heç şübhəsiz, bir günün, bəzə günün düşüncələri deyildir. Bunlar uzunmüddətli müşahidələrim əsasında yaranan səmimi notlardır. Burdaca bir inco məqamə toxunmaq istəyirəm. Belə ki, tələbələrini, magistrant və doktorantlara həmişə söyləyirəm ki, tədqiqat işi, elmi araşdırma hava gəmisinin, təyyarənin uçuş anına bənzəyir. Uçuş qədər təyyarə özündə güc, enerji toplayır, ele ki, uçuş xəttinə gəldi, onu saxlamaq olmur!

Düvami 2-ci səhifədə

YƏDULLA AĞAZADƏ,
Filologiya Elmləri doktoru, professor

GİRİŞ ƏVƏZİ Dağlardakı dumana doğru

*Ağ saçlı şaləyə boylansa qeyran-seyran,
Gözəllər çəmə üstə soylansa qeyran-qeyran.
Sevgi dolu ürəklə dayansa qeyran-heyran,
Gözəlliyin önündə heyrot yol açar biza.*

Bəli, şair sözü, şair baxışı Haqdan gəlir. Təbiət, yurd gözəlliklərini vurğun gözəllərə seyr etməklə, şükranə bir diləklə vəslə etməklə, sevgi dolu ürəklə gözəllik, paklıq önündə heyrotən donmaqla, Vətən gözəlliklərinə bəslədiyimiz vurğunluqlar sevgi, heyrot, qeyrət, yanğı, ağrı ilə gözümüza, könlümüza aşına, həmdəm olur, kökdən gələn işığı, zəfəri, qüdrəti ön qatı qarantlıqlardan keçirib ömrümüzə işıqlı səbahlar gətirir. Nəcə ki, gətirir!

Nümunə olaraq gətirdiyim mısralar görkəmli şair, Əli Rza Xələflinin "Dağlarda duman qaldı" poemalar kitabında yer alan, "Könlümü yol aradım" fəxriyyə-poemasındadır. Bəzən düşünürəm ki, Əli Rza Xələflinin əsərləri, seirləri barədə yazmaqdan, danışmaqdan daha çox onları təkrar-təkrar oxumaq, düşünmək-danışmaq gərəkdir. Çünki bu əsərlər, hasilə gələn sözlər, poetik düşüncələr adı bir şairin söz demək həvəsindən, qafiyə, rədif bacarığından yüksəkədə durub uzaq və dərin mətləbləri ifadə edir. Sətilərdən bizimlə danışan, həmdərd, həmfikir olan, PİRLƏR bulduğundan su içən, artıq özü də öz məktəbi, öz dəsti xətti ilə seçilən, PİR olan müdrik, bir mürşidin, həm də ucalıqda dayanan sədə, əli

Əvvəlki 1-ci səhifədə

Yazı da belədir, oxumadan, yaşamadan, yandıran yazmaq olmur. Odu ki, Əli Rza Xələflinin yaradıcılıq kürsüsündə yanan, ağlayan-gülən bir ziyalı, bir alim olaraq özümü hədəfə-ünvana doğru uçuşun start xəttində görməkdən olduca məmnunam.

Hər şeydən əvvəl qeyd olunmalıdır ki, şairin "Söz doğrunun, düzündü" poeması, klassik və çağdaş ədəbi mühitdə gerçəkləşən poema-məsnəvi qaliblərindən özünə-məxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Əsər 9 bəndlik dörtlük (mürəbbə) şeir şəkildən sonra 54 beytlik məsnəvi qaydasıyla davam etdirilir, daha sonra yenidən 9 bəndlik dörtlük şeir şəkli ilə fikir və düşüncələrə yekun vurulur, bədii ümumiləşdirmələr aparılır. Bütün bunlar elə harmonik tərzdə aparılır ki, sanki məclis aparan, möizə edən bir Pirin, mürsidi-kamilin, meydanqir ustad aşiqin sözdən, təhkiyədən saza, sazdan sözə, təhkiyəyə keçməsinin ruhi-emotional ovqatını yaşayırısan. Bütün bunlar təbii ki, əsərin oxunaqlığını artırır, oxucunun maraq və diqqətini özində saxlamağa müvəffəq olur.

Daha çox icimai mündəricəli qəsidəni xatırladan "Söz doğrunun, düzündü" (Sözün fəxryyəsi) poeması yığcamlığına, konkretliyinə baxmayaraq, dərin mətləblərdən xəbərlər verir, türk insanının keçiydi məhumiyyətlərə dolu tarixi yola tarixi-mənavi aspektindən nəzər salır. Müəllif təhkiyənin ahəngini tez-tez dəyişməklə məqsədinə doğru irəliləyir. Bu təhkiyə çox zaman sakit, lal ahəngiylə mühit dənizlərinə axan, daxilində burulğanlar dolayan nəhəng bir nöhrü, bözən də səsindən, sodasından qulaq tutulan, sahilləri döyərək, qabağına çıxan hər nəyi süpürüb aparan, aləmə "Mən gəlirəm!" - deyə hayqıran sürəkli, qəzəbli dağ çaylarını xatırladır. Maraqlıdır ki, hər iki halda niyyətlər, hədəflər konkret bir ünvana, milli ruhun oyanışına xidmət etməsə milli yaddaşa yazılır. Xələflinin təkəb və əsəri deyil, digər poemalarında da mübarizə ovqatı, arifanə məqamlar sanki "Duman, gəl get bu dağlardan..." milli havasına köklənmişdir. Poemada bütün bu olayları göz önünə götürən milli ruhun havasında köklənən, milli ruhumuzun ocağına yanan, alışan, yazdıca, yandıca, daha da bərkəyən SÖZ-İNSAN, ulu türkün dumanları yarmağa qadir əzi, iradəsi, SÖZÜDÜR! O söz ki, bizləri türkün öz əlifbası, öz ana dilində daşlara, qayalara yazdığı KÜLTÜQIN, BİLGƏ KAGAN hünərindən, TONYUYUK idarəetmə fəlsəfəsindən danışır, türkün yad əsarətdən qurtuluşu üçün İLTERİŞ qiyanını - üsyanını yada salır. Bu sözlər, bu kəlmələr, bu hünərlər xaqanların zamanında verdikləri hökmlərdən - olduca yaşarı, olduca canlı, qüdrətlidir!

Oxun - Yenisey boyu qayalarda yazılan, Xaqanların hökmünə bərabərdi, taydı, söz.
Söz olmasa, sözün misli göylərə qaldırılmasa, söz daşdan keçməz, yaddaşlara yazılmaz, misli gülmədən, pisi yaxşıdan ayırmıq olmas, seçilməsinin sırası görünməz. Elo buna görədir ki, birinci dörtlüyün son misraları bizə bu haqiqətləri nəql etməkdədir: *Yaddaşlarda yazılan kimsələrdi, kimlərdi, Seçilmişlər sırası, sadalanan saydı söz.*

Söz yenilməzdir, söz adını, şanını qoruyar, özünü diqqət, hörmət götürür. Sözün, şeirin Nizami ucağı, Sabirin "Hop-hop" kişkinliyi, "Bustan", "Gülüstan", "Leyli və Məcnun" çəməni, çəmənları vardır. Söz, aşiqlərin dilində qönçə güldürsə, naqışlarsa, namərdlərə qarşı hədəflədi dəqiq atılan oxdur, gözəllik önündə təzə çıxan aydır, zamanlara aydınlıq gətirən bir tarixə həqiqi körpüdür, ayları, illəri, əsrləri yaşadan ecazıdır söz. Ustad şair hər bir fikri poetik can verməklə haqiqətləri söyləməkdən usanmır. Sözün, başqa sözlə, İnsan oğlunun, Söz sahibinin qüdrəti dilo götürir. Bütün bunları namərdlər, naqışlar, "dibilməzlər", "doğruya güvənməyənlər" dərk edə bilməzi? Əsla, yox! Çünki "Zər qədriin zərgər bilər", - deyir atalar. Pirlər bulagından su içən şair bu hikmətlərə sinəqar deyir: *Dibilməzlər yanında bir çürük qoza dıymaz, Doğruya güvənməyən yalan dildə yazdı söz.*

Bəli, yalançıların dilində sözün faciəsi "zay"lığı, çürüklüyü ilə üzə çıxır. Amma

"PİRLƏR BULAĞINDAN NOVATORLUĞA"

ƏLİ RZA XƏLƏFLİNİN "DAĞLARDA DUMAN QALDI" POEMALAR KİTABININ ƏSASINDA MONOQRAFİYA

aqillər üçün söz tarixdir, bu gündür, gələcəkdir, mənalər, mətləblər xəzinəsidir. Söz gizlinləri üzə çıxaran nadir iksirdir. Bütün bunlar şair baxışında belə incələnilir: *Bircə sözə görərsən axırı, əzəli də, Göyərsən çirkini də, görərsən gözəli də, Axtarısan Nasimədə, arasan Füzulədə, Mənalərin qatında açılmayan laydı söz.*

Şairə görə ayrılır, haramlar, məsnəvi kollar sözün haqiqət körpüsündən keçə bilməz, doğrunu, düzü seçə bilməzlər. Bunun üçün şairə görə Haqdan gələn ilham payı görəkdir: *Həqiqət bir körpüdür, ayrılır, baxar, keçməz, Halallər haran yeməz, haramlar halal içməz, Görə-görə kor olan doğrunu, düzü seçməz, Nəçə yatmış vicdana haray-həşir, haydı söz.*

Şair xeyirli şəri qarşı-qarşıya götürməklə halalın, düzün uca məqamını göstərir, yamış vicdanların oyanışı üçün haray çəkir. Xələfli sözün qüdrətini, sözün, insanın hünərini göstərmək, inandırmaq üçün uzaqları yaxınlara, yaxınları uzaqlara qatır, xalq töfəkkürü ilə dini-mənavi zehniyyətdən gələn hikmətə fikirlərini bədii müstəvidə ümumiləşdirir, sözün gəldiyi yollara aydınlıq gətirir.

İkinci söhbət Sözə gəldiyim yollar...

Şairə görə söz məqəmdir, ömürdür, tale-dir. Sözün gətirdiyi hörmət, sərvət tükənməzdir, əbədidir. "Danış soni görüm", - deməyşdir böyük Sokrat. Odu ki, söz bilənlerin, ariflərin, mərdlərin, doğurların yeri, məqamı Allah yandımadır. Belələri çox zaman, Allah adamıdır" - deyirlər. Çünki şair etirafına görə doğru söz yaxşılarla, ariflərlə nəşib olur, Pirlük, hökimanəlik Tanrıdan gələn müqəddəs paydır.

Poemanın dörtlüklər bölümünün birinci hissəsini son bəndi bu haqiqətin poetik təsdiqinə xidmət edir: *Qismət əla yaxşıya, meydanda mərd dolana, Dünya mənim deyənini içində dərd dolana, Hər kəsə nəşib olmaz ilhamı dərd dolana, Xələfli yaxşı bilir Haqdan gəlmə paydı söz.*

Şair Sözə gəldiyi yollardan danışır, qaranlıqlardan, hər bir çətinlikdən Tanrı işığı ilə keçiyindən söz açır. Ə.Xələflinin xoşbəxtliyi ondadır ki, kökə bağıllığı heç zaman unutmur, Sözü müqəddəs varlıq, Tanrı əmanəti kimi dəyərləndirir. Buna görədir ki, şair haqiqət aynasında həyatın hər rəngini Sözə gətirməyi bacarır. Sözə, başqa sözlə, Haqqa könül verən şair çətinliklərdən qorxmur, hər zaman ümidini uca Tanrıya bağlayır. İnəmində, imanında əla halıqlı onun hər bir çətinlikdən çıxarır. Məhz bu səbəbdən şair oxucunu çətinliklərdən qorxmağa, mübariz olmağa çağırır. Bu məqamda şair poemasına hər zaman "Homdomim Allahımdır" - deyənin bir cavanın hekayətini daxil etmişdir. Yuxusunda Allahıya danışan, "Hər zaman sonin yandınam", - deyənin Tanrı sözününün məmnunluğunu yaşayan cavan çətinliyə, borana, çovğuna düşəndə düşüncəsinə görə Allahı yanında "görmür", amma tənha bir izlə fəlakətdən qurtulur. Cavanın "Mən sənə güvənirdim" - gileyinə Tanrının: *Səvənlər həmdəmini tək qoymaz, - dedi, - Allah, Tənha iz mənimkiydi güldü, söylədi Allah.*

Bu kimi inan dolu, iman dolu misallar içimizdə qorxunu aradan qaldırır. Tanrı eşiqinə cəsərtli, mərd olmuş tələqin edir. Cavan oğlanın dililə şairin çıxardığı yekun qonaat də buna xidmət etməkdədir: *Demək, hər çətinlikdə Allahın yardımı var, İnəmsiz yaşamazlar müdrik, aqıl adamlar.* Dünya halalla haramın qovuşuğunda bərqərar olubdur. Yalan da öz yolunun düz-

günlüyünü iddia edir, doğru da! Bir növ necə dəyərlər, qaçan da, qovnan da Allahı çağırır. Amma insanlıq tarixi hələ bir yalanın axırda qəyir aparıldığını, rəhmətli yad edildiyinin şahidi olmamışdır. Odu ki insan oğlu tez-tez qolbini, könlünü dilməli, nöyi düz, nöyi oyrı etdiyindən sərf-nəzər etməlidir. Yalnız belə olduqda şairin gəldiyi yekun poetik qonaatla razılaşırsan: *"Dünya təkəb mənimdir" - deyənlər də bilsinlər, Söz doğrunun, düzündü, - haqiqətdə gəlsinlər.*

Dünya heç zaman yalanın, haramın, dünyanın dörd əllə qamalayaların olmamışdır. Əksinə, insanlıq, bəşər tarixi sübuta yetirməyşdir ki, dünya əzəllərə mənə yükü daşıyanların olmuşdur. Bu haqiqətin doğum tarixi, mövdu əsrlər arxasından adı, soyadı, sözü, əslində özü yaşayan söz adamlarıdır, dünyaya, insanlara halallıqla xidmət edənlərdir. Təsədüfi deyildir ki, elə bu inamla, peyğəmbəranə bir uzaqgörənliklə hələ XII əsrdə dəhi Nizami sözü ilə özünü yaşayacağına, həyatdan getməyəcəyinə sonsuz inamı belə ifadə edirdi: *Mən-fikirlər ustadıyam, fəzilətim bir inəmdir, Zəvəkəni, məkəkkəni hələ cəvənəni səvəkəni (8. 364)*

Odu ki, bu dünya tarix yazan, söz, sonət əsərlərlə xalqına, bəşəri düşüncəyə halallıqla xidmət edənlərindir. Bunun yolu insanlıq yoludur, hədayət, eşq yoludur. Füzuli babamız: *Qəd anarəl-eşq-ül-İl, üşşaqi minhacəl hüdə, Saliki-rəhi həqiqət eşqə eylər itidə.*

- deyərək insanlığın yolu eşqin, haqiqətin, əzəli Haqqın yolu olduğunu boyan etmişdir. Əli Rza Xələfli də hər sözündə, hər kəlməsində Tanrı eşqilə qələm çalır. Vətən gözəlliklərindən gözü işıqları, sözü güclənir, tumurcuq sözlərə ömürlər, dünyaya somimyyət, yaraşığı gətirir. Əsər boyu söz, sonət pəhləvani Tanrı oğlu Əli Rza Xələflinin Tanrı eşiqinə maya tutduğu sözlərindən sonət ömrünün bir çöçüklə bağa döndüyündən xəbərlər tuturuq: *Gördüm könlüm gülləni, tumurcuq sözlər güllər Körpə-körpə fidanlar, qayğısız göz-ür güllər. Zəl oğlunun ürəyi sevindi, dağa döndü, Ulu Tanrı eşiqinə çöçüklə bağa döndü.*

Əli Rza Xələfliyə görə Vətənin hər daşı, çiçəyi, çölü, çəməni sevimlidir, şeirdir, şair-ənəklidir. Vətəni onun kimi sevməkdən ötrü şairin güzəlyül, şairin sözüylə seyrəna çıxmaq görəkdir. Sözünə doğrusunu, düzündü demək istəyirsən, sözün adına yola çıxmaq istəyirsən, şairin söz dünyasına könlünü verməli, bu eşq atəşindən kamala dolub

onun kimi yənməli, sözün əbədi xoşbəxtliyinə naminə hər vuruşa hazır olmalı, "ən böyük Hikmət", - (Nizami) sayılan SÖZÜN xidmətinə Əli Rza Xələfli halallığına durmağı bacarmalısan:

Ey Xələfli, sözü gözəmə, dağ düşündü çəməni bax, Çay bənzərcə mənə-q-mənəq şəh içində çiməni bax; Yazdıqları öyünmə çox, söz yolunda bir mənə bax Dəğlət, həşq-ə-hərəkət səvəni, yox girdən cəb vətəni.

Bu sözlərin işığında vətənpərvor, insansevər şairin könül dünyası ilə səyahətini davam etdirmək, şairin "Könlüme yol aradım", (fəxryyə poeması) əsəri barədə üçüncü söhbətə başlamaq, Xələflinin söz körpüsünün həmdömi, soyyahı olmaq fikrindəyəm.

Üçüncü söhbət Könüllərə körpü yapılır...

Əli Rza Xələflinin "Dağlarda duman qaldı" poemalar kitabında təqdim olunan əsərlər sırasında şairin "Könlüme yol aradım" fəxryyə poeması həməinə, məhiyyətinə görə digər poemalardan fərqlənir. Məsələ burasındadır ki, əsərdə giriş və sonluq hissələri bütövlükdə 18 bənd dörtlükdən, məsnəvi, təhkiyə bəlməsi isə 230 beytdən ibarət olub, iri bir dastan soçiyəsi daşıyır. Fərq həm də ondadır ki, poemada şair həm öz zəngin yaradıcılığı, həm də könül dünyasına olan aydınlıq, yaradıcı ziyahlar barədə ilk baxışda sadə, məhiyyətə etibarilə əslində çox əhatəli və nöci bə bir iş görməyə, poetik təqdimatlar etməyə müvəffəq olmuşdur. Hesab edirik ki, ədəbi tənqidin illərlə görə biləcəyi bir işi Əli Rza Xələfli əsər boyu bədii səyahətini reallaşdırmaq poetik müstəvidə ortaya qoymağa nail olmuşdur. Poemada şairin Əli Rza Xələfli dünyasına müraciəti, xalq həyatının, Vətən tarixinin müxtəlif sahələrini əhatə edən əsərlərinə poetik dilə xatırlatması ilə sanki "Mən burdayam, mən varam", deməsi, olduca təsirli, həm də çox qürurvericidir.

Dünyanın vətəni, sərvəti haqqında çox deyilib, çox yazılıb. Bu sərvətlər mənsəb olduğu xalqın güzəranına, rifahına, dövlətin hərətarfili inkişafına dəstək verir, ölkənin qüdrətini artırır. Amma bu sərvətlərin qorunması, daim artırılması qayğısı həyatı zorurdir. Elo sərvətlər də vardır ki, nəssidənəsilə ötürülsə də tükənməzliyi ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Bu sərvətlərin hasilo gəldiyi yer, məkən, mədən, ünvan insan könlünün zənginliyidir. Əli Rza Xələflinin "Könlüme yol aradım" poemasında buna aydınlıq gətirilmiş, şair könlünün yol xəritəsi heyranlıqla qələmə alınmışdır.

Şairin söz mülkündən keçən yollar könlümüzü, ruhumuzu sızdalan simli sazından, dördlərimizin yazından boylanır, müqəddəs yurd yerlərimizə həsrət könlüllə xatirə bulaqlarından yaddaşları silkönlən səsi, sözü, əvazi ilə bu günümüzə gəlir: *Bir ovuc vovşan ilə mənə yurda bağlayan, Qarabağ yığırsındı ürəkləri dağlayan, Xatirə bulaqların yaddaşında çağlayan, Səvindən, avazından könlüm yol aradam.*

Şair Diri dağa həsrətdir. Araz üstündə məlul duruşuyla insan, millət, doğma sos havasından qorib düşən Xudafərnini ziyarətə kövrələn, Araz boyda dərdinin ağırlığına, əzabına heç bir canlının dözü bilmədiyini üroyinə vurulan sonsuz yanar dağdan, ağırdan könlünə yol arayı, içdən gələn sözlə həm öz dərdinin, həm də yurda, xoş səse, xoş əvazə həsrət könlüllərini şəklini çəkir, gözələrimizdən çökilməyən tablosunu, əsrarəngiz lövhələrini yaradır:

Davamı 3-cü səhifədə

Əvvəl 2-ci səhifədə

Ruhun canım əvəzi uçma Dişi dağa,
Baxa Araz üstündə Xudafərin çıxdağa,
Hardan alsın dözümlü, tablasın diri, dağa,
Dərdimin Arazından könlümə yol aradım.

Şairin ürək qanı ilə yazdığı əsərinin hər sötri, hər misrası göstərir ki, təkə insanlar deyil, şır-şır axan bulaqlar da, dorin dərələr də, daşlar, qayalar, dağlar, bağlar da yurd yerlərinə, doğma ayaq izlərinə, sosa, avaza həsrət kəsilibdi. Amma dili yoxdur ki, danışa. Şair onların yerinə də yana-yana danışır! Hiss olunur ki, əsir düşən, yurddan yurdsuza döənən təkə özü deyil, həm də üstündən duman çökilməyən yurd yerlərimizdir, müqəddəs torpaqlarımızdır.

Şair könlünə mülham qoya biləcək qüvvə somimiyyətdir, sədəqətdir, inamdır. Məhz bu yəndən insanlıq, inam, sədəqət tarixinə müraciət edən şair min bir mənə daşıyan çoxrəngli dünyanın boyazından, aydınlığından könlünə yol aradığını boyan edir:

Qarıxış yaxşı-yaman, kor əməldə yaşayır,
Çətin ki, ayırasan, torpaq ələ, daş ayır,
Çox rəngi var dünyanın-neçə mənə daşıyır,
Mən rəngin boyazından könlümə yol aradım.

Rəngin boyazından, bir nökr Ayazından, Xələfli murazından könlünə yol arayan şair dördüklərdə dediklərinə həzin təhkiyə üstündə, məsnəvi şəkildə qələmə aldıklarına yaddaqalan əlavələr edir, fikirlərə aydınlıq, gözəllik, tarixilik gətirir. Bütün bu gözəlliklər, müdrik deyimlər poetik rəngarəngliklərlə, bədii tapıntılar, qanadlı ifadələrlə təsdiqini tapır. Hər misra, hər beyt milli-mənəvi varlığımdan, tarixi-mədəni köklərimizdən xəbər verir, "Mən kiməm?", - "Sən kimənsən?", - suallarına aydınlıq gətirir:

Mən kiməm? - sualını özündən soruşanda,
Kökün verər cavabı düşüncən qarışanda.

Şair bu sualı özünə verməklə, həm də yurdtaşlarına, oxucusuna verməyi olmur, hər bir insanı kökünü, əslini, nəslini unutmamağa, milli sərvətlərimizi qorumağa, yaşatmağa yanaşır, ona - mənəvi yətimizə əlavələr etməyə, bu sərvətin üstünə var-dövlət, sərvət, əsəndə qüdrət gətirməyə çağırır: *Sən də yaz, görən desin - havayı yaşamadın, Ömür adlı yükünü gərəksiz daşmadın.*

Hər sözü, kələmi, mənə, hikmət bəzək-lərlə incələnen şairin poema boyu sıralanan misraları onun faydalı bir ömür sürdüyünə şahidlik etməkdədir. Şair oxucusuna hesabət verərək söz və əxlaq dəyərini olan könl sarayından hasılə gələn, çoxsaylı qələm kəşənələrini dilə gətirir, könlərdə mənəviyyat körpüləri inşa edir:

Qatar-qatar dövələr, "Karvan körpüdən keçir",
Bir gün bilər nəvələr könlüm nələrdən keçir...
...Kim axırsa yerimi "Dünyanın söz izi"di,
Haqdan gəlir hər sözüm doğrunun düz izüdü.

Kim gəzə Xələfli, "Sözün ucalığında",
Haqdan gələn payı var sözün uca dağında.

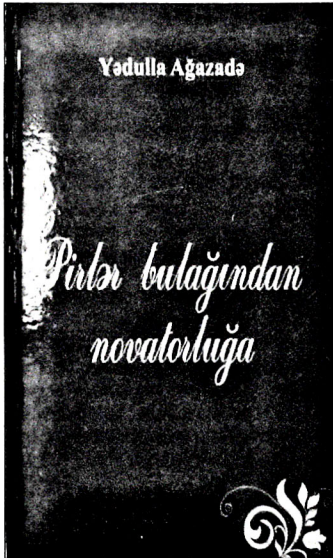
"Od" qalandı varımda, sözə döndü hər ahım,
Bu ahlarn içində açıldı sabahım.

Mən "Üçüncü dünyanın qorxusu"nu yaşadım,
Sözümə qorxuların mənasını daşdım.

Şair nurani bir baxışla, könlülləri sevin-dirən həkiməno bir səylənişlə "Mən kiməm?", "Sən kimənsən, atan kim, baban kim?" - suallarına cavablarını davam etdirərkə bizim də sonatkarın səvət və könl dünyasına səyahətimize davam edir. Bu səyahət bizi "Həsət körpüsü"ndən, "Dəmcili" bulağına aparır, "Ruhun daşqını" ilə "Dağdan donuzə Sözü" qanadlandırır, "Dilimiz, varlığımız", "Söz və qan"la yaddaşımıza oyanışlar verir, "Ocağımızın işığında" bunlara aydınlıq gətirilir, "Qırmızı həqiqətlər" bağrımızı yanır, "Araz ağrısı"nu, "Qiyamətdən bir gün

"PİRLƏR BULAĞINDAN NOVATORLUĞA"

ƏLİ RZA XƏLƏFLİNİN "DAĞLARDA DUMAN QALDI" POEMALAR KİTABININ ƏSASINDA MONOQRAFİYA

əvvəl"i yada salır, "Murad quşu əfsanəsi"nə tapınmaqla içimizdə hor an köklənən, kökdən düşməyən qopuzumuzda, sazımızda, "Ölməzlik nəğməsi"ni çalır, "Əbədli həyat arzusu" ilə müqəddəs Vəton torpaqlarına - "Üzü Qarabağa" doğru, "Sözün yeddi gözö-li"nə yürüşünü könlülər aynasından keçirir, "Söz" içində "Söz"ün ölçüsü, "Meyar"ıyla yoritiləndən, usanmadan bir üzü güln, bir üzü ağlayan şərqilərini, həsrət, çağırış dolu nəğmələrinin söyləyir. Möhkəm inanıram ki, bu sözlər, bu kitablar adı qələmlə deyil, ürək qanı ilə yazılmış, vətəndaş-şair həsrətin, nisgilin sökdüyü, çat-çat olan bağrından qopmuşdur.

Yazımda tərəzidi zamanıma, "Söz və qan",
Yol "Üzü Qarabağa" - qibləmדי Azərbaycan.

- deyəən şair keçmiş bu günü, bu günümüzü keçmişə qatır, utanc və cəsarət gətirən həqiqətləri dilə gətirir, sözün odunda, közümdə hər birimizi yurd yerlərimdən keçirir.

Dördüncü söhbət Ruhu Araz boyunca...

Əli Rza Xələfli yaradıcılığında Qarabağ dördünə, ködərinə, xalq nisgiline geniş yer verməsi olduqca təbiiyədir. Uşaqlıq və gənclik illərini cənəb Qarabağda, doğma Cəbrayılın əl içi kimi tanıdığı gədiklərində, bumbuz bulaqların gözündə, qayaların, yamacların dizində keçirən, güln eşiqlə dastanlar qoşan könlü saralı bülüllərin yanlıq nəğmələri ruhunda dolayan, orsayə gələn şairin gəcəsi də, gündüzü də, əsirlikdə olan Vətəndir, cənəb Qarabağdır. Əzəldən belədir, bülül güln, çay ümmana, cocuq anaya, aşıq yarına, yerindən obasından perik düşən həsrətliyərdə Vətonu, yurd yerlərinə qovuşmaq üçün haray çəkər, həsrətin dondan-dona giren acılarını, nisgillərini yaşayır. Vəton sevgisi, yurd həsrəti bütün zamanlarda Sözün baş mövzularından biri olubdur. Nə vaxt, nə zaman çətinliyi, sıxıntı olubsa, xalq dördini nağıla, əfsanəyə, dastana, laylayla, bayatıya çeviribdir. Bu ağrının əyani izlərini Dədə Qorqudan qopuzundan süzülən

nəğmələrində, dil, millət, Vəton təəssübü çəkən Xaqanınin, Nizaminin, Füzulinin. Xətəinin həsrət yüklü şeirlərində görmək mümkündür. Uzağa getməyək, keçən əsrin 60-cı illərində mərhum xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə Şimal və Cənub həsrətli "Vətəndən-vətona" şeirində deyirdi:

Arazın
bu tayı Vətənim,
o tayı Vətənim,
Vətəni görməyə amanım yox mənim,
Füzuli həsrətli qürbətdən Vətənə baxırdı...
Mən isə....

Vətəndən-vətona baxıram...(70, 16-17)

Vətəndən-vətona həsrətli baxmaq böyük dərdir. Vay o gündün ki, yurddan yurdsuza, qaçqına, köçkünə çevriləndən, doğma ocağının qapısını aç bilməyəsən. Şairin, Əli Rza Xələflinin çağırıldığı yurd həsrətli bayatılar, qoşmalar, divanilər, məsnəvilər... bu ağrının boyuna biçilibdir. Elmi ədəbiyyatda nə vaxt oxuduğum təsirli bir lövhə yadma düşdü. Qeyd olunur ki, türklərin Çin əsirliyində olan zamanlarında bir türk gənci əzədlərin təşəbbüsünü yaşayır, yurd həsrətindən diri ikon öldüyünü bildirir:

Ata minirəm, işləməyə qançım yox,
Dönüb bir söyüd budağı qoparıram.
Ayaqlarımı sallayıb oturaram, qavalımı çalaram.
Gəlmiş-keçənlər kədərdən ölürlər.

İllərlə soydaşlarımız bu ağrını, bu dözülməz dərdir yaşamışdır. Şair məcburən tərk etdiyi ocağına, yurddan çox yaxın bir yerdədir. Amma bu yaxın məsafəni getmək olmaz! Ağır dərdir, elə deyilmi? Göz yaşlarını Araz qatan şair təzədlər, dərddir içində qovrulduğunu söz-söz, köz-köz dilə gətirir:

Necə gedim o yolu, yollar ölim qoxuyur,
Necə ki, mən getmişəm, ömir həsrət toxuyur.
Suqovuşan üstündə, dayanmışam, baxıram,
Sular dənizə sarı, mən dağlara axıram.

Oxşar tələdir, elə deyilmi?! Əsir türk gənci ilə Xələfli birleşdirən əyni ruhdur, əyni qandır!

Diqqət etsək, şairin qələmə aldığı nümunə gətirdiyi hallar ağrının, həsrətin portretini təmləyi ilə ifadə etməklə yanaşı, səmimiyyəti, bədiiyyəti ilə də yadda qalır, emosional ovqat yaradır, sözün, şeirin təsir gücü, qüdrəti duyğularımızı tarıma çəkir: *Araz Kürə qovuşar, ümmana yetmək üçün, Xəyal da mənə çəkar Vətonə gətmək üçün.*

Vətənsiz heç nə yoxdur. Balığın Vətəni sulardır. Susuz ona həyat yoxdur. Şair Vətəni görmək, birəcə anlıq ona tamaşa etmək, havasını udmaqdan ötrü Vəton sərvədləri boyunca axan Araz sularında balıq olmağa, balıq gözəllərə yurd sahillərini öpməyə, balıq donundan çıxıb Diri dağın ətkələrinə üz qoymağa hazırdır: *Girəm balıq donuna, üzəm Araz boyunca, Baxa balıq gözələrin səhillərə donunca, Bu da Diri dağdır, çatmışam yetəyinə, Çıxıb balıq donundan üz qoyam atəyinə.*

Şair balalarımızın səbəblərinə, əyni zamanda nəticələrinə münasibət bildirir, kədər dolu ictimai mənzərəyə yığcam şəkildə aydınlıq gətirir: *Dərdi çəkən baş oldu, ömir keçən yaş oldu, Necə zamana gəldik, ayaq döndü baş oldu. Ayaq döndü, baş oldu!.. Bu da ağır dərdir, deyilmi?*

Qələmə alınan, təsvir olunan tragik vəziyyəti ağırlaşdırən şairin vətənin bir parçası bildiyi haqq dünyasında olan qorib məzarda uyuyan nəsnəni yad etməsi, yurd əmənetinə həzin, kövrək münasibətdir: *Nəmənin həzin səsi canımdan əsib keçir, Bu ağı, bu oxşama ruhumu kəsib keçir, Həzin səslə ağlayan nəmənin öz səsiydi, Həzin səslə dağlayan ruhumun kimsəsiydi.*

Nəmənin əsir-yəsir düşən səsinə, nələsinə dağlar da, bağlar da qoşulmuş, emosional ovqat dramatik həddə çatdırılmış, viranə bağların, solan güllərin, qan ağlayan yurd yerlərinin lal, sirli süketu şairin xəyalında tufanlı yellər əsdirir, bizləri zülmətdən yol açmağa səfərbər edir.

Şairin yurd həsrəti hopmuş bələməmiş əsərlərini oxuduqca, cənəb Qarabağın xəyanət görməmiş əci səhnələri ilə tanış olduqca düşüncəyəm ki, görəsən, rəssamlar, heykəltəraşlar həsrətin, ağrının şəklini, obrazını bu şəkildə verə bilərlərmi?! Sosin, sözün, harayın gücü, qüdrət ondadır ki, bütün dərddərinə silaha çevirən insan, nəhayət, ağrın yağının başı üzərində şimşək oluban çaxmaqla səbahə, həsrətin qurtuluşuna yollar açmış olur. Şairə görə vəziyyət ümidsiz deyildir:

Yeriyib, yüyürməm də yuxumun içindəyəm,
Göyərmiş arzulara yəzəği biçindəyəm.

- deyəən şair zəfərə, qələbəyə gedən yolları inam, əqiddə, torpaq əməneti işığında uğur-bir göstərir, müdrik el ağsaqqallıqla oraşq uğurun kökündə yurd sevgisinin, yumruq kimi milli birliyin durduğunu bildirir. Şairin möhkəm inamına görə əski türk igidlərinin dediyi kimi, "ölməyə Vəton yaxşı", əxlaqqa dayanacaq, qürbət, ulu türk yoluna, soy kökümüzdə, Dədəm Qorqud adına tapınacaq, qüvvət bizlərə yol açar, zəfor gününə öz inamı təmiz atmış olacaq. Bunları deyərək, sanki cəsarət simvolu olan unudulmaz xalq şairimiz Xələli Rza Ulutürkölə Əli Rza Xələfli yanaşı, bir sırada getdiyini görürəm. Qəgər belə olmasaydı, şair əcəl canını uca Tanrıdan bu şəkildə diləməzdi:

Bu dağın nizamı bir görəm taraz üstə,
Qanımı halal biləm yurddan mürəz üstə;
Yeriyim Vəton sari, varulum Araz üstə,
İçim əcəl canımı- sərvət yol açar bizə.

Uşağdan tutmuş bülüllərə kimi hamının yəxasından tutub sikkələyən bu misraları şair öz poemasına 27 iyun 2020-ci ildə, yəni 11 Qarabağ səvəsi başlamazdan, ağrın düşmənin üzərində tarixi qələbədən bir neçə ay əvvəl daxil etmiş, pıranı bir diləklə, uzaqgörənliklə zəfor gününün yaxında olduğunu bildirmişdi.

Əli Rza Xələfli ustad sənətkardır... Sözüylə, şeirə, sənətə gətirdiyi yeniliklərlə diqqəti cəlb etməkdədir. Şair şeirləri ilə böyük bir missiyanın - sənətdə, sözdə kamilliyin, pıranolynin daşıyıcısı olduğunu sübuta yetirmişdir. Kitabə daxil olan poemaları oxuduqca bu əzəli həqiqətin hələ tam şəkildə etiraf olunmayan aşkar əlamətlərini görməkdən sonsuz qıyır duymaqdayam.

(Davamı var)